

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ**Концепт демократії в контексті
нових горизонтів української конституції:
філософські і концептуальні основи¹****І. Сліденко**доктор юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України

Тенденції розвитку та удосконалення сучасного конституційного регулювання проявляються через відповідні цінності, що є характерними для західного типу соціуму, держави, західної цивілізації загалом. З огляду на історичну ретроспективу та етапи становлення правової держави і громадянського суспільства такого роду цінності можливо умовно класифікувати на новітні та класичні. Виникнення класичних цінностей стало наслідком довготривалої розбудови та удосконалення громадянського суспільства і держави, проте вони й до сьогодні є основою західної цивілізації. Саме вони є структурною основою для нової конституції. Синергетичний ефект від взаємодії класичних цінностей обумовлює появу новітніх цінностей, які повинні пронизувати всі розділи нової конституції. Окрім іншого, їх поява пов'язана з надзвичайною динамікою соціуму, науки, технології, ефектів глобалізації, їх впливу на державу протягом останніх пів століття. Для обох різновидів цінностей характерними є тенденції розвитку та динаміки функціонування, причому для кожної з груп свої. Для класичних цінностей основною тенденцією є динаміка їх розуміння, впливу на суспільні відносини і реалізацію публічної влади та позиціонування особи в системі основ держави та соціуму. Новітні цінності, зважаючи на причини їх появи, тенденції, проявляються в адаптації особи до існуючих параметрів держави і соціуму. Слід, однак, зауважити, що дія новітніх цінностей характеризується взаємним впливом: з одного боку, вони адаптуються до існуючих реалій, а з іншого — завдають модернізаційного впливу на вищевказані елементи. І класичні, і новітні цінності діють у комплексі. Лише сукупна дія вказаних цінностей робить державу власне європейською, тобто такою, що належить до західної цивілізації. На європейському континенті, зокрема, це надає їй здатності інтегруватись до Європейського Союзу, а в глобальному плані — до таких структур, як НАТО, оскільки такого роду характеристики є вирішальними для вступу в такі організації.

Зважаючи на певну умовність поділу даних категорій та їх дію в комплексі, аналізувати їх слід загалом, у необхідних випадках роблячи наголос на їх походженні.

¹ Доповідь, представлена на XXII Міжнародному конгресі з європейського та порівняльного конституційного права на тему «Концепція демократії, розробленої органами конституційного правосуддя» (м. Вільнюс, 4–5 жовтня 2019 року).

Деякі з нижченаведених цінностей мають виключно правову природу, деякі мають у своїй основі відповідну етику, деякі — змішаний характер, проте всі вони завдають формуючого впливу на державу та соціум і безпосередньо або непрямо знаходять своє вираження в правових нормах. Це норми найвищої юридичної сили, тобто конституційні. Таким чином, нова конституція виступає не стільки як система норм, а як система цінностей.

I. Мультикультурний плюралізм, підтримання багатоманітності ідентичностей, заперечення будь-яких форм націоналізму. Основа європейської цивілізації як багатоманітності різного роду сутностей, що функціонують у межах єдиного цивілізаційного і правового простору. Націоналізм як теорія і практика входить у протиріччя з комунітарним методом, що є основою європейської інтеграції. У новій конституції цей підхід знайшов відображення, зокрема, у нормах, що засновують багатопартійність, заборону расової та будь-якої іншої дискримінації у правовій сфері.

II. Відкритість і здатність до інтеграції. Дана якість є вирішальною для нормального співіснування держави на міжнародній арені. Вона ж робить державу потенціальним членом інтеграційних утворень, що існують. У новій конституції цей підхід знайшов відображення, серед іншого, шляхом визнання основоположних міжнародних принципів.

III. Культура миру (культура вирішення конфліктів) і пацифізм — заперечення насилля як способу вирішення внутрішньо- та зовнішньодержавних проблем. Одна з характеристик довершеності правової системи з точки зору регулювання нею суспільних відносин. Є комплексною якістю, що включає в себе як правові складові (способи регулювання суспільних відносин, правова культура), так і етичні (цивілізаційні та культурні особливості).

IV. Етика капіталізму (прагматизм, економія, вільна конкуренція, цінність праці). Основа ліберальної економіки. У праві реалізується безпосередньо шляхом декларації у вигляді відповідних принципів (вільна конкуренція) або суб'єктивних прав (право на працю). У новій конституції підхід відображено шляхом забезпечуючих норм, як-то встановленням права приватної власності на засоби виробництва та землю, антимонопольним законодавством, деякими суб'єктивними правами (свобода підприємництва тощо). Даний аспект нової конституції розкривається також через доктрину «конституційної економіки». Основна ідея полягає у визначенні загального впливу правових та економічних факторів при прийнятті рішень у сфері економічних та соціальних прав у контексті співвідношення проблем застосування конституції зі структурою та функціонуванням економіки. Конституційна економіка відображає підхід, згідно з яким вирішення проблем державного регулювання економіки потрібно знаходити виходячи не тільки з економічної доцільності, а й з реалій конституційної структури держави.

V. Стійкий економічний розвиток для забезпечення майбутніх поколінь. Мета та завдання функціонування ліберальної економіки. Проте стійкий економічний розвиток потрібен не сам по собі, а для розвитку людської цивілізації. Принципово новий напрям розвитку конституційного регулювання. Своїм корінням має одну з основних цінностей західної цивілізації, згідно з якою держава повинна дотриму-

ватись сталого розвитку для забезпечення майбутніх поколінь. Основна ідея полягає в синергетиці використання природних ресурсів, НТР, людського розвитку, інституційного удосконалення. Концепція знаходить свій вияв як у загальнодержавній діяльності, так і на локальних рівнях управління. На загальнодержавному рівні «сталий розвиток» знаходить свій вияв у практичній сфері, а саме у прогнозуванні, плануванні, екстраполяції. Концепція «сталого розвитку територій» передбачає забезпечення при здійсненні містобудівної діяльності безпеки і сприятливих умов життєдіяльності людини, обмеження негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище і забезпечення охорони та раціонального використання природних ресурсів в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь. У новій конституції реалізується на рівні стратегічних принципів і засад функціонування податкової, митної, соціальної політик тощо.

VI. Правовладність. Базовий принцип, що визначає право як суспільну цінність і підпорядковує всі суспільно важливі відносини регулюванню правом. Визначає суть правової держави. У новій конституції декларується у вигляді принципу правової держави.

VII. Гарантії власності, недоторканність приватної власності. Основа громадянського суспільства, західного способу виробництва та ліберальної економіки.

VIII. Демократія. Основа публічної влади та спосіб її реалізації. Одна з визначальних характеристик сучасної держави. У новій конституції реалізується через політичні права.

IX. Лаїцизм (світська держава). Розподіл влади на публічну світську та духовну. В новій конституції реалізується шляхом встановлення співвідношення держави і церкви, свободи віросповідання тощо.

X. Толерантність. Основа громадянського суспільства, принцип, що вирішує проблему відносної безконфліктності функціонування в умовах мультикультурного плюралізму.

XI. Гарантії прав меншості. Визначальна риса демократії, без якої остання втрачає внутрішній сенс і перетворюється на диктатуру. Реалізується насамперед у виборчому праві.

XII. Гарантії самовираження і утвердження в якості неповторного члена соціуму. Базовий принцип громадянського суспільства, що формує основну його одиницю — тип громадянина.

XIII. Гарантії прав людини. Основа взаємовідносин держави і громадянського суспільства. Суб'єктивні права є визначальними для функціонування громадянського суспільства, а гарантії — для правової держави.

XIV. Соціальна спрямованість та відповідальність держави (захист соціальних аутсайдерів). Визначальна характеристика держави, що встановлює відповідальність держави перед окремою особою та громадянським суспільством.

XV. Соціальне партнерство і згуртованість. Основа функціонування громадянського суспільства, суть якого полягає в здатності до об'єднання у групи з метою спільного вирішення проблем та реалізації планів.

XVI. Екологічна безпека. Визначає спрямованість діяльності держави з метою дотримання балансу між розвитком економіки та безпечними умовами існування людини у природному середовищі.

XVII. Децентралізація і регіоналізм. Визначальна характеристика територіальної організації публічної влади та організації економіки. Субсидіарність як спосіб відносин між центральною та місцевою владами.

XVIII. Суспільний вибір. Основна ідея проявляється через способи і методи використання людьми інститутів влади для задоволення власних потреб. Суспільний вибір спирається на три основні передумови. Перша — індивідуалізм: люди діють у політичній сфері, переслідуючи свої особисті інтереси. Друга — концепція «економічної людини». Поведінка індивіда раціональна. Раціональність індивіда має у цій теорії універсальне значення. Це означає, що всі — від виборців до президента — керуються у своїй діяльності економічним принципом: порівнюють граничні вигоди і граничні витрати. Третя — трактування політики як процесу обміну. У політиці платять податки в обмін на суспільні блага. Цей обмін не дуже раціональний. Держава — це арена конкуренції людей за вплив на прийняття рішень. Але держава — це ринок особливого роду. Його учасники мають незвичайні права власності: виборці можуть вибирати представників до вищих органів держави, депутати — приймати закони, чиновники — стежити за їх виконанням. Виборці і політики трактуються як індивіди, що обмінюються голосами і передвиборними обіцянками. Прихильники теорії суспільного вибору показали, що не можна покладатися на результати голосування, оскільки вони чималою мірою залежать від конкретного регламенту прийняття рішень. Тому новою конституцією пропонується ряд новітніх підходів (масова співпраця тощо).